

ลักษณะไวพจน์และประเภทของนิพพาน

ลักษณะของนิพพาน

จากการศึกษาวรรณกรรมชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาสภิกขุ พอลงสรุปลักษณะของนิพพาน ได้ดังนี้

นิพพานเป็นสิ่งที่มิอยู่ตามธรรมดา ปราศจากเหตุ-ปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เกิด-ดับ ไม่แก่ ชรา อาหาร ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีเบื้องปลาย ไร้ขอบเขต มีอยู่ในทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ เป็นความว่างอย่างยิ่ง เป็นสิ่งที่ประณีตยิ่ง สงบระงับยิ่ง เป็นสิ่งที่ดับตัดหา ราคะ อุपाที และสังขารทั้งปวง

ลักษณะของนิพพานดังกล่าวนี้ เห็นได้จากคำอธิบายของพุทธทาสภิกขุหลายแห่ง เช่น "นิพพานเป็นอสังขตธรรม เป็นธรรมชาติอันสูงสุด ธรรมชาติส่วนนี้ไม่ต้องเกิดขึ้น ไม่ต้องเปลี่ยนแปลง ไม่ต้องดับไป ไม่ต้องอาศัยอะไรเป็นเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ประคับประคองนิพพานจึง เป็นนิรันดร์"¹

"นิพพาน คือสิ่งที่มีได้โดยปราศจากเหตุ"²

"นิรันดร์เป็นลักษณะของนิพพาน"³

"นิพพานอันเป็นอมฤตนั้น มีอยู่ทุกสถาน ไม่จำกัดปริมาณ ในส่วนขนาด มีอยู่ทุกเวลา ทุกกาลทุกเมื่อ"⁴

¹ พุทธทาสภิกขุ. ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรราบ. 2528.

หน้า 133.

² พุทธทาสภิกขุ. ชุมนุมปาฐกถาสุดพุทธธรรม. 2530. หน้า 399.

³ พุทธทาสภิกขุ. พระพุทธานุภาพ. 2524. หน้า 102.

⁴ พุทธทาสภิกขุ. แหล่งเดิม. หน้า 399.

"นิพพานมีอยู่ในฐานะ เป็นธรรมชาติอันหนึ่ง แต่มัน ไม่มีขอบเขตและ ไม่ต้องการอาศัยกินเนื้อที่ ไม่ขึ้นอยู่กับกาลล่วงไปของเวลา หรือไม่เกี่ยวข้องกับกาลเวลาแต่อยู่ในลักษณะเป็นตัวของตัวเองชนิดหนึ่ง ไม่เหมือนอะไร ๆ ในโลก แต่เป็นที่ดับของโลก"¹

...นิพพานเป็นอสังขตะ คือ ใครสร้างขึ้นไม่ได้มันมีอยู่โดยธรรมชาติ ฉะนั้นเราทำได้อย่างมากก็เพียงแต่ทำให้มันปรากฏ ทำให้มันแจ้ง โดยเอาของทั้งปวงหน้าออกเสีย มันก็จะแจ้งประจักษ์ต่อสิ่งนั้น ซึ่งมีอยู่ตลอดเวลา...อสังขตะเท่านั้นที่จะเที่ยง หรือมีอยู่ตลอดเวลา หรือไม่เปลี่ยนแปลง...²

"อสังขตะไม่มีอายุ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีเบื้องปลาย"³

"อสังขตธรรมไม่มีการเกิดขึ้น ไม่มีการเป็นอยู่ ไม่มีการแก่ชรา ไม่มีการตาย"⁴

"นิพพานเป็นของ ไม่มีอาพาธ"⁵

...นิพพาน คือ "ป่าช้าของสังขารทั้งหลาย" เป็นที่เข้าไปสงบของสังขารทั้งหลาย ทรงตัวมันเองอยู่ได้โดยไม่ต้องมีอะไรสร้าง ไม่ต้องมีอะไรช่วยหรือปรุงแต่ง เป็นอนัตตซึ่ง ไม่ต้องมีการเกิด การดับหรือการตาย การมาหรือการไปในตัวมันเอง แต่คงมีตัวมันเองอยู่ได้ โดยไม่ต้องมีการทรงตัว หรือมีการเป็นชนิดที่เป็นความไหลเวียน ซึ่งเป็นการแบกตัวเอง หรือแบกความมีความเป็นของตัวเองไว้ ดังเช่น ที่สรรพสังขารทั้งหลายกระทำอยู่ (นิพพาน) จึงเป็นความสงบเยียบจากความคับแคบ วุ่นวายโดยเด็ดขาด ซึ่งเมื่อจิตใดเข้าถึงแล้ว ย่อมรู้สึกความสุข อันไม่เคยพบเห็นมาก่อน และสูงสุดเด็ดขาดเพียงเท่านั้นเอง...⁶

¹ พุทธศาสนิกชน. ตูลากาภิธรรม เล่ม 1. 2517. หน้า 205-206.

² พุทธศาสนิกชน. พุทธจริยา. 2517. หน้า 134.

³ พุทธศาสนิกชน. แหล่งเดิม. หน้า 476.

⁴ พุทธศาสนิกชน. ชุมมปาฐกถาชุดพุทธธรรม. 2530. หน้า 177.

⁵ แหล่งเดิม.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 169.

...ถ้าจะมีสิ่งที่เป็นนิรันดร เป็น Eternity บ้างก็ต้องเป็นธรรมชาติฝ่ายอสังขตะ คือสังขธรรมที่เป็นความจริงที่จะดับทุกข์ได้ ถ้าใครเข้าถึงเมื่อไรเป็นดับทุกข์ได้ สิ่งนั้นรออยู่ทุกเมื่ออยู่ในทุกแห่ง นอกจากจะเป็นอนันตกาลแล้ว ยังเป็นอนันตทะเล คือในทั้งปวงด้วย ทำที่ไหน เมื่อไร เป็นพบเมื่อนั้น จะอยู่ที่หมื่นปี ก็แสนปี ก็ล้านปี หรืออีกกับปี ก็กลับ ก็ตาม

สิ่งที่จะเป็นอนันตกาล อนันตทะเล สำหรับพุทธศาสนาก็คือธรรมะฝ่ายอสังขตะ หรือที่เราชอบเรียกโดยสมมุติว่า นิพพานคือแดนเป็นที่ดับของกิเลส ของสังขาร ของความทุกข์...¹

...เอตํ สันตํ เอตํ ปกัณฺโธ - สิ่งนั้นสงบระงับ สิ่งนั้นละเอียดประณีต
 ยทํ สัพฺพสงฺขารสมฺภโว - สิ่งนั้นคือการสงบระงับแห่งสังขารทั้งปวง
 สัพฺพปฺปติ ปฏินิสฺสํโก - การสลัดเสียได้ซึ่งอุปธิหรือของหนักทั้งปวง
 ตณฺหํขโย - ความสิ้นตัณหา

วิราโค - การคลายความยึดถือเสียได้

นิโรโธ - ความดับแห่งความยึดถือเสียได้

นิพฺพานํ นั้นคือ นิพฺพาน...²

ไพบูลย์ของนิพพาน

ไพบูลย์คือ "คำที่มีรูปต่างกันแต่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกัน"³ ไพบูลย์ของนิพพาน คือคำที่มีความหมายเช่นเดียวกับนิพพาน หรือคำที่ใช้แทนนิพพาน

ไพบูลย์ของนิพพานเมื่ออยู่มากมาย พุทธทาสภิกขุ อธิบายว่า

¹ พุทธทาสภิกขุ. ตุลาการิกธรรม เล่ม 1. 2517. หน้า 597.

² พุทธทาสภิกขุ. สันติภาพของโลก. 2531. หน้า 333.

³ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. หน้า 753.

...ถ้าดูโดยไวพจน์ คือคำที่แทนชื่อกันได้ สำหรับคำว่า นิพพานก็มีใช้อยู่มาก มากจนนับดูได้สัก 100 คำ เห็นจะได้... ที่พูดถึงกันอยู่เสมออีกเช่น "ศิवालัย" (ที่อยู่ของความเย็น ที่ที่ไม่มีกิเลส) "อมตนคร" "อมตมหานคร" (นครที่ไม่มีความตาย นครที่ไม่ตาย) "สิวมโกธสถาน" (สถานที่เย็นและหลุดพ้น หลุดพ้นเพราะเย็น) "ลัพทุกขนิสสรณะ" (เป็นที่ออกไปจากทุกข์ทั้งปวง ออกไปเสียจากทุกข์ทั้งปวง) "ทุกขอันตะ" (ที่สุดแห่งความทุกข์)...¹

เนื่องจากไวพจน์ของนิพพาน จะมุ่งอธิบาย "นิพพาน" ในลักษณะใดลักษณะหนึ่งอยู่เสมอ การเข้าใจไวพจน์ของนิพพานจึงช่วยให้เราเข้าใจลักษณะ นิยาม ความหมาย และไวพจน์ของนิพพานเองเพิ่มขึ้น

จากการศึกษาวรรณกรรมชุดธรรมโฆษณของพุทธทาสภิกขุ พบคำไวพจน์ของนิพพานปรากฏอยู่หลายแห่ง ในลักษณะอธิบายหรืออ้างถึงประมวลได้ดังนี้²

ไวพจน์ของนิพพาน ที่ปรากฏในวรรณกรรมชุดธรรมโฆษณของพุทธทาสภิกขุ (เรียงลำดับตามอักษรบาลี)

อชระ (ไม่แก่)	นิโรธ (ดับ เย็น)
อนันตะ (ไม่มีที่สิ้นสุด)	นิสสรณะ (เครื่องนำออก)
อนินชะ (ไม่มีความลำบาก ไม่มีทุกข์)	ปฏินิสสิคค์ (สลัดคืน)
อนุตระ (สูงสุด)	ปรม (สูงสุด)

¹พุทธทาสภิกขุ. ราชภโฆวาท. 2527. หน้า 411-412.

²ประมวลจากวรรณกรรม ชุดธรรมโฆษณของพุทธทาสภิกขุหลายเล่ม เช่น "ชุมนุมปาฐกถาศตพุทธธรรม" "ชุมนุมล้ออายุ" "ธรรมะกับการเมือง" "นวกานุสาสน์ เล่ม 1" "ปรมัตถสภาวะธรรม" "พระพุทธานุภาพ" "ฟ้าสว่างระหว่าง 50 ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน 2" "มาฆบูชาเทศนา เล่ม 1" "เยาวชนกับศีลธรรม" "ราชภโฆวาท" "สันติสเสตัพพธรรม" "อะไรคืออะไร" เล่มที่ปรากฏมากที่สุดคือ "ปรมัตถสภาวะธรรม" หน้า 189-214.

อมตะ (ไม่ตาย)	ปรมลันติ (สงบยิ่ง)
อมุสา (เป็นจริง)	ปรมัตตะ (มีอรรถะลึกซึ้ง)
อรหันต์ (ไกลกิเลส ไกลทุกข์)	ปาระ (ฝั่งโน้น)
อริยะ (ประเสริฐ)	ปรีสุทธิ (บริสุทธิ์ยิ่ง)
อโรคะ (ไม่มีโรค)	เลณะ (ที่ซ่อน ที่อาศัย)
อวิหิงสา (ไม่เบียดเบียน)	โลกุตตระ (เหนือโลก)
อสังขตะ (ไม่ปรุงแต่ง)	วิญญาน (รู้พิเศษ)
อิสระ (เป็นใหญ่)	วิวัฏฐิ (หยุด จบ)
อุตมะ (อุตม)	วิมุตติ (หลุดพ้น)
เขมะ (เกษม)	วิราคะ (ไม่ยึดติด)
ตถา (เป็นอย่างนั้น)	วิเวก (สงบ สงัด)
ทิว (รุ่งเรือง)	วิสังขาร (ไม่ปรุงแต่ง)
ทีป (เกาะ ที่ฝั่ง)	วิสุทธิ (บริสุทธิ์ยิ่ง)
ทุกขอันตะ (ที่สุดของความทุกข์)	ลัจจะ (เป็นจริง)
นิจจะ (เที่ยงแท้)	สันตะ (สงบ)
นิพพาน (ดับกิเลส ดับทุกข์)	สัมพทุกขนิสสรณะ (ออกไปจากทุกข์)
นิพฺพุติ (ดับเย็น สงบ)	ศิวโมกข์ (ดับ เย็น พ้นทุกข์)
นินยานิก (น้ำออก)	ศิวาลัย (ดับเย็น หมดกิเลส)
นिरทุกข์ (ไม่มีทุกข์)	สญฺญตา (ดับ ว่าง)

ประเภทของนิพพาน

จากการศึกษาวรรณกรรมชุดธรรมโฆณของพุทธทาสภิกขุ พอจะแบ่งประเภทของนิพพานได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. นิพพานชั่วคราว ได้แก่ นิพพานที่ตัดกิเลสได้ชั่วคราว แบ่งได้เป็น 2 ชนิด

1.1 ตั้กคินิพนาน (นิพนานประจวบเหมาะ) เป็นนิพนานที่เกิตขึ้นโดยบังเอิญเพราะประจวบเหมาะของเหตุบังจัจย จิตว่างจากกิเลสโดยบังเอิญ

1.2 วิกขัณณนิพนาน (นิพนานเพราะการบังคั้บไว้) เป็นนิพนานที่เกิตขึ้นเพราะการข้มบังคั้บกิเลสได้เป็นครั้งคราว จิตว่างจากกิเลสเพราะการบังคั้บเป็นครั้งคราว

2. นิพนานจริง ได้แก่ นิพนานที่ตัดกิเลสได้สมบุรณสิ้นเชิง (สมุจเจทนิพนาน) แบ่งได้เป็น 2 ชนิด คือ

2.1 สอุปาทิเสสนิพนาน (นิพนานที่มีอุปาทิเหลือ) คือ นิพนานที่เวทนายังไม่ดับเย็นสนิท ได้แก่ นิพนานของพระอรหันต์ที่ยังใหม่ ยังเสวยเวทนารมณอยู่ รอรระยะเวลาที่จะเป็นอนุปาทิเสสนิพนาน

2.2 อนุปาทิเสสนิพนาน (นิพนานที่ไม่มีอุปาทิเหลือ) คือ นิพนานที่เวทนาดับเย็นสนิท ได้แก่ นิพนานของพระอรหันต์ที่ไม่เสวยเวทนารมณใด ๆ

มีคำอธิบายของพุทธทาสภิกขุบางแห่ง อธิบายถึงประเภทและลักษณะของนิพนานในแต่ละประเภทดังกล่าวนี้ ดังนี้

...นิพนาน คือ เย็น ...จะนั่นถ้ามั่นเย็นก็เรียกว่านิพนาน ถ้าเย็นโดยประจวบเหมาะ หรือเย็นเอง เรียกว่า "ตัท้กคินิพนาน" เย็นเพราะบังคั้บกิเลสได้ เรียกว่า "วิกขัณณนิพนาน"...อาจจะเรียกนิพนานชนิดนี้ว่า "นิพนานชั่วคราว" หรือ "นิพนานชั่วขณะ" นี้พวกหนึ่ง ที่นั้ยังมีอีกพวกหนึ่งอาจจะเรียกว่านิพนานแท้...¹

"นิพนานชั่วคราวเรียก "ตัท้กคินิพนาน" หรือ "วิกขัณณนิพนาน" ถ้านิพนานจริง ก็เรียกว่า "สมุจเจทนิพนาน" คือเด็ดขาดลงไป"²

¹พุทธทาสภิกขุ. สันทัสเสตัพพธรรม. 2516. หน้า 56-57.

²พุทธทาสภิกขุ. ขุมนุมลื้ออายุเล่ม 1. 2525. หน้า 387.

"นิพพานที่ยึดติด รุกไล่กันอยู่กับวิภวสังสารนั้น เป็นตถังคินิพพาน หรือวิกขัมภนนิพพาน คือชั่วคราวเพราะประจวบเหมาะ หรือเพราะสามารถบังคับได้ในขณะนั้น"¹

...แม้นิพพานแท้ก็ยิ่งแบ่งเป็น 2 ชั้น คือ ชั้นที่เป็นพระอรหันต์ พระอรหันต์นั้นเรียกว่านิพพานแท้ถึงที่สุดทั้งนั้น แต่ว่าพระอรหันต์ที่แรกเป็นท่านเพียงแต่หมดกิเลสสิ้นเชิง แต่ว่าร่างกายของท่านเปลี่ยนตามไม่ทัน ฉะนั้นท่านยังมีความรู้สึกในเวทนาต่าง ๆ บางคราวเวทนาจะเป็นของร้อนสำหรับท่าน คือรู้สึกเจ็บปวดแสบสาหัส ทนทรมาน ทั้งที่เป็นพระอรหันต์แล้ว เวทนานั้นยังเป็นของไม่เย็นอยู่ก็มี ที่ต่อมาพระอรหันต์ที่อยู่ไป ๆ และจะเป็นเวลาเท่าไรก็ไม่แน่ แต่วามันเปลี่ยนหมดจนกระทั่งว่าเวทนาไม่มีทางที่จะร้อนขึ้นมาอีก แม้เวทนาที่จะเอาชีวิต ในบาลีเรียกพระอรหันต์ที่แรกเป็นเวทนายังไม่เข้ารูปนี้ว่า "สุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ" ท่านได้นิพพานธาตุชนิดที่ยังมีเชื้อเหลืออยู่ ท่านยังจะต้องผจญกับเวทนาที่เป็นทุกข์ ที่ต่อมาท่านอยู่เหนืออำนาจของเวทนา ไม่มีอะไรที่ทำให้เป็นทุกข์ได้ เรียกว่า "อนุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ" พระพุทธเจ้าท่านปรินิพพานด้วย อนุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ คือ ไม่มีเวทนาที่เป็นของร้อนเลยสำหรับท่าน ที่นิพพานแท้ก็ยังมีชนิดที่ยังไม่ถึงที่สุด และถึงที่สุดอย่างนี้...²

...สุอุปาทิเสสนิพพาน คือการดับที่มีอุปาทิเหลือเชื้อ อนุอุปาทิเสสนิพพานคือการดับที่ไม่มีอุปาทิเหลือเชื้อ... ดับอย่างไรมีเชื้อเหลือ ดับอย่างไรไม่มีเชื้อเหลือพระบาลีแท้ ๆ มีข้อความว่า สันราคะ โทสะ โมหะ มีประโยชน์ตนถึงที่สุดแล้ว คือ หมดกิเลสแล้ว แต่ว่าอินทรีย์ยังไม่ถูกกำจัด ยังรู้สึกเจ็บปวดได้เหมือนคนธรรมดาอยู่ เวทนาทั้งหลายของเขายังไม่เย็น คือ ว่าเครื่องรู้สึกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ยังไม่ถูกกำจัดถึงที่สุด มันยังรู้สึกกระวนกระวายด้วยสิ่งที่มีกระทบบ้างตามสมควร

¹ พุทธศาสนิกชน. ขุมนมลืออายุ เล่ม 1. 2525. หน้า 387.

² พุทธศาสนิกชน. สันทัสเสตัพพธรรม. 2516. หน้า 57-58.

เวทนาทั้งหลายของบุคคลนั้นยังไม่เย็นสนิท นี่คืออนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่เชื่อ
 เหลือ ส่วนอนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีเชื่อเหลือนั้น เขาสิ้นกิเลสหมดแล้ว
 เวทนาเย็นสนิท อินทรีย์ถูกกำจัด เวทนาเย็นสนิท เวทนาอย่างไรจะเกิดขึ้นมาแก่
 เขามันเย็นทั้งนั้น จะมาโดยเวทนาอย่างไรก็ตาม เวทนานั้นจะเป็นของเย็นไม่ร้อน
 ได้ คือไม่เป็นทุกข์ได้ นี่คืออนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานถึงที่สุด คือ ไม่มีเชื่อเหลือ"¹

¹พุทธทาสภิกขุ. ฟ้าสว่างระหว่าง 50 ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน 1. 2529.